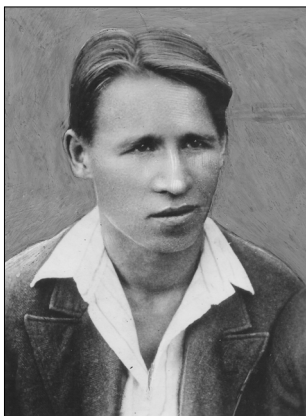

Мландына пеледше манын...

Писатель Ал.Эрыканын шочмыжлан — 100 ий

Ал.Эрыкан.

Андрал (рушлаже Андрейково) лүман мари́й ял кызыт Свердловск областын Арти районышкыжо пура. Тыште ик курым ожно, 1912 ий 16 ноябрьште, туныктышылан пашам ыштыше руш ўдырамаш, Лидия Михайловна, эрге азам ыштен. Пелашыже, Николай Семенович (тудо тысе школым вуйлатен), мари́й лийын гынат, ешыште эртак рушла кутыреныт, сандене Леля эргышт школышто тунемаш тўнгалмешке марла ойлен моштен огыл.

Но вара, ача йылмым палаш-умылаш тўнгалмекше, шкаланже ойым пидын: «Мый уло виемым, моштымашемым мари́й калыклан пуышаш улам». 26 ияш улмыж годым тиде пагытым тыге шарналтен возен: *«И я засел за изучение истории народа мари, за соби́рание фольклора, за изучение языка, полюбил мари́йские песни, полюбил их литерату́ру... Я полюбил эту нацию, и каждый проблеск нового в ее среде был целым праздником для меня...»*

Леля (тичмашынже Алексей Николаевич Семёнов) ялысе школ деч вара Красноуфимск олесе Урал мари́й педтехникумым тунем пытарен. Студент жапыштак мари́й газетлашке возаш тўнгалын. Ончыч Акрейн псевдонимым кучылтын (ачаже Юл серысе Какшамари́й ялыште шочын-кушкын, Акри, але Акрей, тукум гыч лектын), вара шкаланже Эрыкан сылнымут лүмым налын.

Ал.Эрыкан педтехникум деч вара «Мари́й ял» газет редакцийыште (Моско) пашам ыштен. Ты газетым 1932 ий тўнгалтыште МАО-со «Мари́й коммунист» (ончычсо «Йошкар кече») дене ушымеке, Алексей Николаевичат Йошкар-Олашке толын. Тулдан эрыкыште илашыже вич талукат пеле наре кодын улмаш. Тиде жапыште «Мари́й коммуна» газет ден «У вий» журнал редакцийлаште, Партиздатын мари́й пўлкаштыже пашам ыштен. Ешангын — «Мари́й коммуныш» корректорлан толшо эрвел мари́й ўдыр Пеналче Яниевам марлан налын. Кок эргышт — Владилен ден Генрих — шочыныт.

Ал.Эрыканын творчествыже тўн шотышто кум корно дене виян толын: шке гыч сылнымутым (утларакше прозым) возен; рушла гыч

кусарен; вес автор-влакын возымыштым да марий театрын пашажым эскерен, шымлен.

Мурпашаже эн чотшо «У вий» журнал дене кылдалт шоген. Тышан 1929-1936 ийлаште «Түредмаште», «Йошкар партизан-влак», «У корнышко» ойлымашыже-влак, колхоз шочмо жапым сүретлыше «Кучедалмеш тулеш» романже, С.Чавайнын, М.Шкетанын, Осмин Йыванын творчествышт нерген статьялаже савыкталтыныт.

Эн шергыже, ойыртегалтшыже, очыни, тыште: Эрыкан деч ончычат, варажат марий литературышто нигöат 22 ияш улмыж годым шке романжым печатлаш ямдылен шуктен огыл. Тудын «Кучедалме тулеш» произведенийже журналеш лекме жаплан С.Чавайнын «Эл-нетшат», Я.Ялкайнын «Онгыжат», О.Шабдарын «Ўдырамаш корныжат» ош тўням эше ужын огытыл улмаш.

Ятыр моло писательнын семынак, Эрыканын пеледалт толшо творчествыже репрессийлан көра лугыч лийын. 1937 ий 15 июльышто тудым арестоватлат да 10 ийлан лагерыш колтат. Тушто шинчен толмеке, кок ий наре веле эрыкыште илен шукта (шочмо кундемыштыже школышто туныкта) — 1949 ий июльышто уэш пўтырен кучат да Сибирь тайгашке, Красноярский крайыш, ссылкыш ужатат. 1951 ий кенгежым тудын деке илаш ватыже да латвич ияш Генрих эргыже мият (кугуракше, Владилен, Свердловск олесе горный институтышто тунемьн).

Сталин колымеке, элна ласканрак шўлалта. Эрык юж толкын лагерь ден ссыльный илемлашкат миен шуэш. Ангара вўд лишнысе Богучанский леспрохозын пашазыже А.Н.Семёнов-Эрыканат 1957 ийысе ик теле кечын куандарыше документым вучен шукта: Марий АССР Верховный судын президиумжо тудын ўмбач чыла шоя титакым корандаш, яндар лўмжым пўртылташ пунчалын. Кўлын вет тыге лияш: икмыняр кече гыч, 24 февральыште, рушарнян, таксатор Семёнов коло дене пырля тайгаш воскресникиш кая да пушенте йымак логал кола. Капшым Богучанский районысо Гольявино ял шўгарлаш тоят.

Писатель пашаланак шочшо Ал.Эрыкан эн неле жапыштат перам кид гыч кудалтен огыл. Лагерыште да ссылкыште улмыж годым «Чолпан Иван» романым, икмыняр ойлымашым серен, «Эрнымаш» лўман у романлан пижын. 1947-1949 ийлаште эрыкыште улшыжла, тентгечысе салтак ден офицер-влакын колхозым нўлташ полшымышт нерген «Фронтовик-влак» повестьым возен.

Авторын уке лиймекше, чыла гаяк мурсаскаже калык дек миен шуын. «Ончыко» журнал «Корно ўмбалне» ойлымашыжым, «Фронтовик-влак» повестьышым, «Чолпан Иван» романжым, «Эрнымаш» романын возен шуктымго главалажым, 1939 ийыште лагерь гыч Сталин-

Спєньшгє — «Ондриял» ансамбль.

лан возен колтымo кугу серышыжым савыктен. «Кучедалме тулеш» (1958) ден «Чолпан Иван» (1966) роман-влак посна книга дене лектыныт. 1972 ийыште шочшо «Фронтвик-влак» сборникыш тыгаяк лўман повесть, «У вий сенгыш» ден «Корно ўмбалне» ойлымаш-влак да Сергей Чавайн нерген «Юбилей» очерк пурталтыныт.

«Урал марий кокла гыч лекше икымше писатель» — ойлат Ал.Эрыкан нерген. Тиде чынак тыге. Тудо тушан шочын-кушкын веле огыл, тўнг произведенийлаштыже («Кучедалме тулеш», «Чолпан Иван», «Эрнымаш») Уралысе марий-влакын ылышыштым сўретлен коден. Шочмо кундемшытыже Алексей Николаевичым пагален-йўратен шарнат. Андрал ялын тўнг уремже тудын лўмжым нумалеш. А тений 2 июньышто ты уремыште ик курым утла нўлталт шогышо кок пачашан школ пўрт пырдыжеш шарнымаш онгам почмо.

Тиде пайрем нерген тичмашынрак каласыман докан.

2011 июнь тўнгалтыште Андрал калык шке ялжым негызлымылан 320 ий теммым кумдан палемден. Тунамак ик талук гыч, 2012 ий кенегжым, чапланыше землякын, Алексей Эрыканын, шочмыжлан 100 ий теммым пайремлаш кутырен келшеныт, тиде кугу пашалан вуйын шогышо ен-влакым ойыренит.

Шонен пыштыме — шуктымo. Ямле кенегж кечын, 2 июньышто, Андралыш Арти районысо марий ялла гыч, Ачит район да Красноуфимск ден Екатеринбург олала гыч уна-влак погыненыт. Йўшкар-

Ола гыч калык усталык рүдерын да «Марий Эл радион» пашаенгышт Лариса Сидоркина ден Сергей Карпов лийыныт. Ал.Эрыканын родо-тукумжо кокла гыч шўжарже Зоя Николаевна икшывыже-влак дене, Вера шўжаржын (тудо шкеже колен) марийже, кугу сарыште лийше Федор Валерьянович Лавров Геннадий эргыж дене да молат толыныт. (Ал.Эрыканын Владилен эргыже Нижневартовск олаште ила, икшы-выже лийын огыл. Генрих шольыжо 1969 ийыште Улан-Удэ олаште колен, тудын Вячеслав ден Денис эргыже-влак улыт).

Школ пырдыжеш (тушто кызыт огыт тунем) сакыме шарнымаш онга гыч леведышым 88 ияш Ф.В.Лавров коранден. Пайремын ик организаторжо, школ пашан ветеранже С.Н.Ильин пагалыме землякын ылышыже да творчествыж нерген ойлен.

Вара чыланат концертлан лўмын кельштарыме верыш кусненыт. Мутым эн ончыч тунемше Диана Сербавалан пуэныт — тудо Эрыканын шке пелашлан Сибирь ссылкыште пөлеклен возымо «Тыланет» почеламутшым лудын.

Тыланет, кумылем, тыланет
Тиде мутым сераш лийынам мый.
Сип чодыра гыч саламым колтем мый
Тыланет, улыжат тыланет...
Тый мўндўрнў улат, кумылем,
Но чонем кычалеш тыйым кечын, —
Кечыйыр кычалеш тыге кечым:
Кечыйол гай улат мыланем...

Шола тўрыштў — Ал. Эрыканын шўжарже Зоя Николаевна, пурла гыч кумшо — Ф.В.Лавров, нылымше — С.Н.Ильин, мольшт — Зоя ден Вера Семёновамытын шочшышт. 2012.

Сценыш поче-поче Андралын «Ондриял» ансамбльже, пошкудо ялла гыч, Ачит район да Красноуфимск гыч толшо самодеятельный артист-влак лектыныт. Пайрем вашлиймашым Арти районын ўдыржў Марина Скотынюк ден Йошкар-Ола уна Сергей Карпов устан вўденыт. Мурымаш-куштымаш пытымек, Урал кавашке тўрлў тўсан 100 шар чонештен — тынар ий шуын тиде мландын чапланыше эргыже Алексей Николаевич Семёнов-Эрыканын шочмыжлан.

Калык вий дене ямдылыме да эртарыме тиде лўмгече вашеш Йошкар-Олаште «Орлыкан ўмыр. Писатель Ал.Эрыканын ылышыже да мурпашаже» книгама лукмо. Тушто тўн верым Гельсий Зайниевын «Пўрыдымў пўрымаш», «Рвезе вий» гыч «Звонковой...» марте», «Кечыйол гай улат мыланем...», «Тыште Ал.Эрыкан илен», «Испытание Сибирью» статьялаже айлат.

Калыкым писательын ылышыже да творчеством ден утларак кумдан палдарыме шот дене книгашке Эрыканын икмынар почеламутшым, студент ийласе кок ойлымашыжым, Олык Ипай нерген «Талантын пеледмыже» статьяжым, лагерь гыч Сталинлан да наркомпалач Ежовлан колтымо серышлажым да молымат пуртымо. Эн мушаште пумымо библиографий Ал.Эрыканын возымыжо кушан да кунам савыкталтме дене палдара. Тыгак писательлан пўлеклаттше статья, рецензий, шарнымаш-влакын тичмаш спискышт уло. Книгама ятыр фотосўрет сўрастара.

Лўмгече пайремым эртарымашке да книгама лукмашке ик эн кугу надырым Андралын шочшыжо, 9-ше марий калык погынын делегатше, кызыт Екатеринбургшто пашам ыштыше Сергей Митрофанович Митькин пыштен. Спонсор семын пенгыде кидшым шуялтен Екатеринбургсо Автоаудиоцентрын директоржо С.Е.Мишкин. Ятыр полшеныт Арти районысо культур управлений да тудын вуйлатышыже Н.Л.Шатохина, писательын землякше-влак С.Н.Ильин, О.Н.Вапаева, И.М.Мезин, Е.Н.Сербаяв, Е.С.Дмитриев, А.В.Яшкин да молат.

...Алексей Эрыкан «Кучедалме тулеш» романын кокимшо ужашыжым (книгажым) «Мланде пеледеш» манын лўмдаш шонен. Тыште тудо кугу Совет элыште марий калыкын ылышыже пелед тўзланымым ончыктынеже улмаш. Но шучко саманлан кўра волгыдо шонымашыже шукталтде кодын. Туге гынат пашаже, лўмжў мондалтын огытыл. Тудо мемнам, марий-влакым, осал ваштареш **кучедалын**, **Чолпан** шўдыр гай волгалтын, тўрлў сулык да йонылыш деч **эрнен** илаш ўжеш. Пеш чын лўмден Семён Ильин пайрем вашеш «Артинские вести» газетеш савыктыме кугу статьяжым: «Он хотел, чтобы земля была в цветах».

Гельсий ЗАЙНИЕВ.